

DE PEST AAN DE KERK?

De rol van de Zwarte Dood in kritiek op de autoriteit
van de Kerk

Ögzelis Keles
S4713400
Bachelorscriptie
Aantal woorden: 9172
Datum: 15-08-2020

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Bronnen en methode.....	9
Representativiteit en autoriteit.....	14
Moraliteit en autoriteit.....	20
Conclusie.....	27
Bronnenlijst.....	29

Inleiding

“See how England mourns, drenched in tears. The people, stained by sin, quake with grief. Plague is killing men and beasts. Why? Because vices rule unchallenged here. [...] No one thinks on the crucified Christ, and therefore the people perish as a token of vengeance. [...] Love and charity have grown cold in kingdoms. It is spite and harshness which blaze up in the people. Truth and faith are lukewarm in laymen and clerics alike.”¹

Met deze woorden beschreef een anonieme dichter de periode van de Zwarte Dood, of Pestepidemie, in Engeland. In zijn gedicht, dat *On the Pestilence* wordt genoemd, beschuldigde de schrijver degenen die zich misdroegen als de aanstichters van de Zwarte Dood, waaronder ook de geestelijkheid.² God werd over het algemeen gezien als de reden voor de uitbraak van de epidemie en de geestelijkheid faalde erin om hem tevreden te houden. Klerikale zonden en misbruiken werden namelijk als nog erger beschouwd dan wanneer deze door leken werden gepleegd. Na de uitbraak van de Zwarte Dood ontstond veel kritiek op priesters die hun posities verlieten en hun volgelingen in de steek lieten, omdat ze mogelijkheden zochten om meer geld te verdienen. Hierover verschenen ook documenten vanuit de geestelijkheid zelf, waaronder vanuit bisschoppen. Bisschoppen schreven met name kritisch over hoe de geestelijkheid haar verantwoordelijkheden negeerde en slechte voorbeelden waren voor de volgelingen van de Kerk.³ Daarom staat de vraag centraal: *Welke rol speelde de Pestepidemie in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut in Engeland tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw in de bronnen van bisschoppen?*

Contemporaine schrijvers verschilden in hun beschrijvingen van wanneer de Pestepidemie Engeland trof. Het is mogelijk dat de ziekte Engeland bereikte in verschillende havens op verschillende momenten, maar voor dit onderzoek zal 1348 aangehouden worden als het beginpunt. In 1348 zou namelijk de Pestepidemie uitbreken in de haven van Dorset en snel verspreiden naar de grote steden, zoals Londen.⁴ De periode van de Zwarte Dood was problematisch voor de religieuze gemeenschap. Een ingrijpend

¹ R. Horrox eds., *The Black Death* (Manchester, 1994), p. 126 en 127.

² S. Visser, *Antiklerikalisme en de Zwarte Dood: De complexiteit van acties gericht tegen geestelijken en het gebrek aan antiklerikalisme tijdens de Zwarte Dood in Engeland, 1348-1353* (Amsterdam, 2014), p. 20.

³ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 14.

⁴ C. Given-Wilson eds., *Fourteenth Century England Volume VI* (Woodbridge, 2010), p. 49.

gevolg van de Zwarte Dood was de grote sterfte onder de geestelijkheid die leidde tot de afname van geschikt personeel binnen de Kerk. Deze hoge mortaliteit zal gevolgen hebben voor de Kerk als instituut, wat ook naar voren zal komen in de bronnen van de bisschoppen waarvoor aandacht zal zijn in het volgende hoofdstuk *Bronnen en methode*. Hierin zal uitgebreider in worden gegaan op de bronnen afkomstig van vijf verschillende bisschoppen die actief waren ten tijde van de uitbraak van de Zwarte Dood en hoe deze bestudeerd zullen worden om een antwoord te kunnen formuleren op de centrale vraagstelling.

Diverse moderne studies zijn verschenen waarin gepoogd wordt te achterhalen hoe hoog het mortaliteitscijfer was onder de geestelijkheid. Een van die studies is uitgevoerd door de Britse biograaf en historicus Philip Ziegler. Hierover schreef hij wel dat het gaat om schattingen en dat de exacte aantallen niet bevestigd kunnen worden. Dit komt doordat veel gegevens niet bekend zijn en moeilijk te achterhalen is wat bijvoorbeeld de totale omvang was van de Engelse bevolking in 1348.⁵ Hij schatte dat dit aantal tussen de 3.7 en 4.6 miljoen zou liggen en nam voor zijn studie het gemiddelde, oftewel hij ging uit van een bevolking van 4.2 miljoen mensen. In de studie werden de sterftecijfers van de geestelijkheid in tien diocesen in Engeland onderzocht. De aantallen konden verschillen tussen de 39% in York en 39,6% in Litchfield tot 47,6% in Bath en Wells, 48,5% in Ely en 48,8% in Exeter, Winchester en Norwich. Op basis hiervan lijkt het aannemelijk dat rond de 45% van alle parochiepriesters stierf tijdens de Pest. In kloosters zijn de aantallen soortgelijk en kan aangenomen worden dat 44% van de monniken bezweek aan de Zwarte Dood.⁶ Onder de niet-geestelijken zou dit aantal rond de 33% gelegen hebben.⁷ Ook Andrew Brown onderzocht de sterfte onder de geestelijkheid. In zijn werk, *Popular Piety in Late Medieval England: The Diocese of Salisbury 1250-1550*, concludeerde hij dat twee derde van de inwoners van het terrein van de bisschop van Winchester stierf in 1349.⁸

De Engelse historica Joan Green boog zich over de vraag hoe deze grote sterfte onder de geestelijkheid kan worden verklaard. Dit kwam door het feit dat het clerici waren die de zieken verzorgden en de doden begroeven. Dit laat zien dat de geestelijken zich veel bezighielden met de Zwarte Dood en geeft meer inzicht in de context waarin zij handelden. Het zwaarst getroffen waren de kloosters die onderdak boden aan reizigers en aalmoezen

⁵ P. Ziegler, *The Black Death* (Londen, 1998), p. 187.

⁶ Idem, p. 191 en 192.

⁷ Idem, p. 196.

⁸ A.D. Brown, *Popular Piety in Late Medieval England: The Diocese of Salisbury 1250-1550* (Oxford, 1995), p. 9.

verstrekten aan de armen.⁹ In 2004 verscheen het werk van de Noorse historicus Ole Benedictow, *The Black Death, 1346-1353: The Complete History*. Hierin schreef Benedictow ook over de redenen voor het hoge mortaliteitscijfer onder de geestelijken ten tijde van de Pestepidemie. De zieken werden vaak in de steek gelaten door hun geliefden en dokters weigerden hen te behandelen in de hoop dat de ziekte niet op hen over zou gaan. Eén groep keek wel om naar de zieken en dat was de geestelijkheid. Priesters, nonnen en monniken waren de enige hoop voor de zieken. Zij bezochten besmette mensen en voerden de sacramenten met hen uit, maar door het contact werden veel leden van de geestelijkheid ook ziek en bezweken ze aan de Zwarte Dood.¹⁰ Volgens de Franse historicus Philippe Ariès dat de priesters wisten dat zij risico liepen op besmetting als zij op bezoek gingen bij de zieken, maar velen riskeerden hun leven om hoop en ondersteuning te bieden aan diegenen die leden en bang waren. Zo werden monastieke instellingen de perfecte broedplaats voor de Pest en hele kloosters en abdijen stierven uit. Ook werden de lijken van overledenen gewassen door monniken.¹¹

Dit onderzoek sluit aan bij de eerder uitgevoerde studies. De studies legden met name de nadruk op de vraag hoe de geestelijkheid werd getroffen door de Zwarte Dood. Daarom zal onderzocht worden hoe de gevolgen van de Zwarte Dood een invloed hadden op het discours binnen de geestelijkheid over de autoriteit van de Kerk als instituut. Onder de Kerk als instituut wordt begrepen de Kerk als gevestigde publieke organisatie. Binnen deze organisatie is een hiërarchie aanwezig en de leden van de Kerk volgen de voorgeschreven regels. Deze beschrijving is ontleend aan het werk, *The Master's Plan for the Church*, geschreven door de Amerikaanse predikant en auteur, gespecialiseerd in het Christendom en de studie van de Bijbel, John MacArthur.¹²

Bij de beantwoording van de hoofdvraag is dus autoriteit een belangrijk concept. Autoriteit is een veelzijdig begrip en kan op diverse manieren worden geïnterpreteerd. In dit onderzoek zal de beschrijving worden aangehouden die de drie Finse historici Sini Kangas, Mia Korpiola en Tuija Ainonen in hun werk, *Authorities in the Middle Ages: Influence, Legitimacy, and Power in Medieval Society*, geven. Zij beweerden dat de percepties en

⁹ J. Green, *An Easy Guide to the History of Britain: How We Became a Nation* (Willand, 2011), p. 120.

¹⁰ O.J. Benedictow, *The Black Death, 1346-1353: The Complete History* (Woodbridge, 2004), p. 347.

¹¹ P. Ariès, *Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Hundred Years* (New York, 1982), p. 162.

¹² J. MacArthur, *The Master's Plan for the Church* (Chicago, 2008), p. 132.

definities van het begrip autoriteit niet vaststaan, maar veranderden afhankelijk van de historische en culturele context. In de middeleeuwen werden er verschillende definities aan het begrip gegeven. Een van die definities was dat autoriteit betekende dat invloed uitgeoefend kon worden door respect en reputatie. Het was belangrijk dat mensen konden aannemen dat een persoon de waarheid sprak om autoritair te zijn.¹³ Autoriteit werd op een breed niveau geaccepteerd en betekende ook het vermogen om anderen te beïnvloeden op andere manieren dan via dwang. Daarnaast werd aangenomen van iemand met autoriteit dat diegene legitiem heerste.¹⁴ De Duitse historicus Albrecht Classen specificeerde dit nog wat verder. Volgens hem legitimeerde de middeleeuwse Kerk haar autoriteit aan de hand van God. God was de hoogste autoriteit volgens de middeleeuwse bevolking. De geestelijkheid werd door de bevolking beschouwd als de wereldlijke representatie van God en dus ook als de representatie van zijn autoriteit.¹⁵

Daarnaast gaf ook de Nederlandse historicus Peter Raedts een beschrijving van de autoriteit van de middeleeuwse Kerk. In 2011 verscheen zijn werk *De ontdekking van de Middeleeuwen: Geschiedenis van een illusie*. Het onderwerp van dit werk zijn niet de middeleeuwen, maar de manieren waarop het beeld van de middeleeuwen werd geconstrueerd in de perioden erna. Ook bestudeerde Raedts welke invloed de historische context had op deze beeldvorming van de middeleeuwen.¹⁶ In dit werk gaf hij een beschrijving van de autoriteit van de middeleeuwse Kerk welke aansluit bij de definitie die Albrecht Classen gaf. Raedts concludeerde dat de autoriteit van de Kerk ook gebaseerd was op de gedachte dat de Kerk God op aarde representeerde. Zij belichaamde Gods soevereiniteit en op die grond kon zij absolute gehoorzaamheid van iedereen eisen.¹⁷

De Amerikaanse theoloog John Lawrence McKenzie gaf in zijn werk *Authority in the Church* een andere invulling van de autoriteit van de middeleeuwse Kerk. De autoriteit van de Kerk was volgens hem gebaseerd op moraal. Met de morele basis van de autoriteit bedoelde McKenzie dat de Kerk de autoriteit had om uit te spreken wat goed was om te doen en wat fout was.¹⁸ De autoriteit van de Kerk was dus gebaseerd op haar moreel leiderschap. Het was de taak van de geestelijkheid om de leken te leren hoe zij correct

¹³ S. Kangas, M. Korpiola en T. Aiononen (eds.), *Authorities in the Middle Ages: Influence, Legitimacy, and Power in Medieval Society* (Berlijn, 2013), p. vii.

¹⁴ Idem, p. ix.

¹⁵ Idem, p. 1.

¹⁶ P. Raedts, *De ontdekking van de Middeleeuwen: Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam, 2011), p. 9.

¹⁷ Idem, p. 104.

¹⁸ J.L. McKenzie, *Authority in the Church* (Herdruk: Eugene, 2009), p. 7.

konden handelen binnen de christelijke samenleving.¹⁹ Het was belangrijk dat de leken gehoorzaam waren zonder dat de gehoorzaamheid werd afgedwongen, want een autoriteit hoefde geen druk te leggen op mensen om naar de autoriteit te luisteren.²⁰

Het onderwerp van dit onderzoek is actueel voor de hedendaagse samenleving. Op moment van schrijven is er een pandemie gaande waarin het gaat om het virus Covid-19, ook wel bekend als het Coronavirus. Dit laat blijken dat epidemieën en grote uitbraken van ziekten van alle tijden zijn. Ook worden vergelijkingen gemaakt tussen deze twee grootschalige epidemieën. Op 7 april 2020 verscheen een artikel van de voorzitter van de *Foundation for Economic Education*, Lawrence W. Reed, met daarin de bewering dat deze vergelijking niet gemaakt moet worden. Hij beschreef dat de Zwarte Dood de dodelijkste plaag is geweest in de geschiedenis van de mensheid en het ergere omstandigheden waren dan vandaag de dag.²¹ Een vergelijking tussen de twee epidemieën is niet sterk te onderbouwen. Iedere gebeurtenis is een uniek voorval waarbij de context en omstandigheden veel van elkaar verschillen, maar er zijn ook zaken die minder van elkaar verschillen. Zo bestaat het verband tussen ziekten, crisis en religie vandaag de dag nog steeds. Paus Franciscus sprak op vrijdag 27 maart 2020 het *urbi et orbi* uit, een zegen voor de stad Rome (*urbi*) en de gehele wereld (*orbi*) die doorgaans is voorbehouden aan een paar specifieke gelegenheden: met Kerst en Pasen en vlak na de uitverkiezing van een nieuwe paus. Door de uitbraak van het Coronavirus is dit geen gewoon jaar en besloot paus Franciscus een *urbi et orbi* uit te spreken om gelovigen te steunen in deze tijd van onzekerheid.²² Een interessante passage die de Paus uitsprak in het *urbi et orbi* was de volgende passage, waarop hij erkende dat de mensheid zeer veel zonden heeft begaan en God vraagt om hulp in deze tijden:

Heer, uw woord treft ons vanavond en gaat ons allen aan. In onze wereld, waar U meer van houdt dan wij, zijn we op volle snelheid verder gegaan. We voelen ons sterk en tot alles instaat. Belust op winst hebben we ons laten opslorpen door de dingen en ons laten versuffen door de haast. We hebben niet stil gestaan bij uw oproepen. We zijn niet ontwaakt door oorlogen en planetair onrecht. We hebben niet geluisterd naar de kreet van de armen, en van onze ernstig zieke planeet. We gingen onverschrokken verder, met de gedachte dat we altijd gezond zouden blijven in een

¹⁹ J.L. McKenzie, *Authority in the Church* (Herdruk: Eugene, 2009), p. 103.

²⁰ Idem, p. 6.

²¹ The Black Death and the Coronavirus: <https://fee.org/articles/the-black-death-and-the-coronavirus-lessons-from-the-14th-century/> (geraadpleegd op 12-04-2020).

²² Paus spreekt speciaal *urbi et orbi* uit: <https://nos.nl/artikel/2328582-paus-spreekt-speciaal-urbi-et-orbi-uit.html> (geraadpleegd op 12-04-2020).

*zieke wereld. Nu, terwijl we ons in stormachtige wateren bevinden, smeken we U: Word wakker Heer!*²³

Hiermee kan een parallel getrokken worden in het feit dat anno nu de epidemie als een straf van God kan worden gezien. Met de uitvoering van een gebed en het tonen van berouw voor de zonden wordt gehoopt op een verandering in het handelen van God. Paus Franciscus sprak de zegen voor de stad en voor de wereld uit om te bidden voor het einde van de Coronapandemie.²⁴ Het is hierbij belangrijk om te constateren dat dit een pauselijk citaat is. De paus heeft de hoogste autoriteit binnen de Kerk en in dit onderzoek zullen ook bronnen worden aangehaald geschreven door personen met autoriteit binnen de Kerk. Paus Franciscus legde, net als de bisschoppen en de anonieme dichter uit de veertiende eeuw, een verband tussen zonden en ziekte. Hierin is overigens wel een verschil aan te merken. De boodschap van paus Franciscus was gericht aan de gehele christelijke bevolking die zich schuldig zou maken aan zonden en de bisschoppen uit de veertiende eeuw waren met name kritisch ten opzichte van geestelijken binnen de Engelse Kerk.

Omdat het doel van dit onderzoek is om de rol van de Pestepidemie te achterhalen in de kritiek op autoriteit van de Kerk als instituut, zullen beide definities van dit concept betrokken worden in het onderzoek. Beide definities tonen twee belangrijke eigenschappen van de autoriteit van de middeleeuwse Kerk en zullen de structuur van de scriptie bepalen. Vooraf aan de bespreking van de twee eigenschappen zullen in het volgende hoofdstuk de bronnen en methode die zijn gehanteerd voor dit onderzoek besproken worden. Daarna zal in het tweede hoofdstuk *Representativiteit en autoriteit* gekeken worden naar de autoriteit gebaseerd op representativiteit van God. De representativiteit van God zal hierbij in verband gebracht worden met de opleiding van de geestelijken. Volgens Fiona Somerset, professor aan de Universiteit van Connecticut en gespecialiseerd in de Europese middeleeuwen, bestond er namelijk een verband tussen de opleiding van geestelijken en hun representativiteit voor God. Met hun opleiding waren geestelijken in staat om de teksten van God, waaronder de Bijbel, te interpreteren. De geestelijkheid kon hierdoor de boodschap en leer van God verspreiden onder de leken en

²³ De Heer omarmen om de hoop te omarmen: <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/geroepen-om-samen-te-roeien-gebedsdienst-paus-franciscus> (geraadpleegd op 06-06-2020).

²⁴ Il papa prega per la fine della pandemia: Dio non lasciarci in balia della tempesta: <https://www.vaticannews.va/it/papa/news/2020-03/preghiera-papa-francesco-coronavirus-adorazione-indulgenza.html> (geraadpleegd op 05-05-2020).

hen hierin onderwijzen.²⁵ In het derde hoofdstuk *Moraliteit en autoriteit* zal de autoriteit gebaseerd op het moreel leiderschap van de Kerk centraal staan, zoals deze door de eerdergenoemde John L. McKenzie werd beschreven. In beide hoofdstukken zal gekeken worden naar de bronnen van bisschoppen. De nadruk zal gelegd worden op of deze eigenschappen van de autoriteit van de Kerk betrokken worden in hun bronnen en mogelijk of zij kritiek uitten over deze autoriteit. Vervolgens zal in de conclusie nogmaals gereflecteerd worden op de twee deelonderwerpen. Ten slotte zal de hoofdvraag worden beantwoord met betrekking tussen een mogelijk verband tussen de Zwarte Dood en kritiek op de autoriteit van de Kerk vanuit de bisschoppelijke bronnen.

²⁵ F. Somerset, *Clerical Discourse and Lay Audience in Late Medieval England* (New York, 2005), p. 183.

Bronnen en methode

Om de centrale vraag te beantwoorden, zullen er diverse primaire bronnen worden gebruikt, welke allen bronkritisch bestudeerd zullen worden, zowel intern als extern. Bij de bestudering van de bronnen zal er aandacht zijn voor wie de tekst heeft geschreven, waarom deze is geschreven en in welke context. In dit hoofdstuk zal in worden gegaan op de verschillende primaire bronnen die zijn gehanteerd en de aanvullende secundaire literatuur welke van belang was om de bronnen van meer context te kunnen voorzien. Daarom werd in dit onderzoek de secundaire literatuur vooraf bestudeerd aan de primaire bronnen.

Vooraf aan de bespreking van de bronnen is het van belang te realiseren dat de tweede helft van de veertiende eeuw centraal zal staan in dit onderzoek. Dit is de periode waarin de Zwarte Dood sterk aanwezig was in de maatschappij en mogelijk een rol speelde in de opkomende kritiek op de Kerk van deze tijd. Echter, door deze periode te bestuderen zal de scriptie niet losstaan van de discussies over de hervormingsbewegingen in de aanloop naar de latere Protestantse Reformatie. Toch zal bij het bestuderen van deze bronnen het uitgangspunt van de Britse historicus Francis Oakley gehanteerd worden. Volgens hem zijn historici inderdaad snel geneigd om bronnen uit de late middeleeuwen met betrekking tot de Kerk in verband te brengen met de Reformatie van de zestiende eeuw. Het is belangrijk dat dit niet gebeurt. Bronnen moeten in hun eigen tijd en context worden bestudeerd, anders bestaat het risico dat de geschiedenis van achter naar voren gelezen wordt.²⁶

Het belangrijkste werk waaruit primaire bronnen zijn ontleend is het werk van de Amerikaanse historicus, gespecialiseerd in de middeleeuwen, John Aberth. Dit werk, getiteld *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents*, werd uitgegeven in 2005. Aberth had in zijn werk niet alle bronnen opgenomen waarin de Zwarte Dood het onderwerp was. Dit zouden volgens hem te veel bronnen zijn. Daarom had hij ervoor gekozen om de documenten op te nemen die tussen 1348-1350 zijn geschreven.²⁷ Een gevolg hiervan voor dit onderzoek is dan ook dat het onderzoek wordt beperkt tot deze periode, omdat de gebruikte bronnen niet representatief zijn voor latere perioden. Voor dit onderzoek zijn drie bronnen gebruikt uit drie

²⁶ F. Oakley, *The Western Church in the Later Middle Ages* (New York, 1979), p. 20.

²⁷ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. vii.

verschillende bisdommen. Deze zijn geschreven door Hamo Hethe (1275-1352), de bisschop van Rochester, Thomas de Lisle (1298-1361) de bisschop van Ely en Simon Islip (gestorven in 1366), de aartsbisschop van Canterbury.²⁸

Simon Islip schreef in zijn bron over diverse misstanden binnen de Kerk. Joseph P. Byrne, historicus en professor aan de Belmont University te Nashville, wijdde in zijn boek, *Encyclopedia of the Black Death*, een gedeelte aan Islip. De informatie uit dit werk zal gebruikt worden om de bron van Simon Islip extern te kunnen analyseren. Voordat Islip de aartsbisschop van Canterbury werd, bekleedde hij andere functies binnen de Engelse Kerk en was hij lid van de Koninklijke Raad van koning Eduard III. Hij had aanzien binnen de Engelse maatschappij en werd in 1349 benoemd tot de aartsbisschop van Canterbury. Na zijn aanstelling reisde hij door het land om te zien hoeveel schade de Pestepidemie had geleverd aan onder andere de Kerk. Hierbij concludeerde hij dat er binnen de Kerk een aantal misstanden waren die hij aan de kaak wilde stellen. Hij stelde het doel dat hij de Engelse Kerk na de plaag wilde hervormen.²⁹ De misstanden die hij na de Zwarte Dood wilde aanpakken, beschreef hij al ten tijde van de epidemie in de bron die is opgenomen in het werk van Aberth.

Voor meer contextuele informatie met betrekking tot het bisdom Ely is een studie van de eerdergenoemde John Aberth geraadpleegd. Voor zijn onderzoek naar de effecten van de Pestepidemie in het bisdom van Ely heeft Aberth het bisschoppelijke register van Thomas de Lisle, die bisschop van Ely was van 1345 tot 1361, gebruikt. Dit bisschoppelijke register is er een van de tien die zijn overgebleven uit de periode van de Zwarte Dood. In Ely waren de sterftcijfers zeer hoog door het belang van handel in de regionale economie en de nabijheid van havens. Via deze havens konden ratten en vlooiën die de ziekte droegen in Engeland binnentreden.³⁰ Het bewijs dat voortkomt uit het bisschoppelijke register van Thomas de Lisle is geen perfecte bron, omdat niet alles werd gedocumenteerd en daarmee de bron niet compleet is. Het is volgens John Aberth toch een waardevolle bron om inzicht te krijgen in de gevolgen van de Zwarte Dood in dit bisdom. De bron laat zien dat ongeveer de helft van de populatie stierf tijdens de epidemie, waardoor dit gebied als een van de zwaarst getroffen gebieden binnen Engeland gezien kan worden. Deze grote afname van

²⁸ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 94.

²⁹ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 189.

³⁰ J. Aberth, 'The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop's register', *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 275.

de populatie had ook sociale en economische gevolgen die in het register beschreven staan.³¹

Ook de Amerikaanse historicus en theoloog en professor aan de Santa Clara-universiteit William J. Dohar heeft in zijn werk met betrekking tot het bisdom Hereford gebruikgemaakt van een bisschoppelijk register. In zijn werk uit 1995, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century*, heeft hij het register van de bisschop John Trillek (1308-1360) als primaire bron opgenomen.³² Hierop heeft hij zijn studie met betrekking tot het effect van de Zwarte Dood op het bisdom Hereford gebaseerd. Daarnaast verschaft hij contextuele informatie over Hereford. Hij schreef hier onder andere over dat Hereford niet voorbereid was op de uitbraak van de plaag, omdat in de jaren voor de uitbraak van de Zwarte Dood het bisdom een moeilijke periode had te verduren. Hereford en andere regio's leden in de jaren 1315 en 1316 onder een hongersnood veroorzaakt door misoogsten en veepest. Daarnaast zorgde de regering van koning Eduard II van Engeland (1284-1327) voor politieke instabiliteit. Na Eduard II kwam Eduard III (1312-1377) aan de macht. Dit verbeterde de situatie in Hereford ook niet, omdat de koning een dure oorlog voerde tegen Frankrijk waardoor de belastingdruk hoog was binnen het bisdom. Het bisdom Hereford leed door al deze factoren aan armoede waardoor het bisdom al sterk verzwakt was toen de Zwarte Dood uitbrak en ingrijpende gevolgen had voor Hereford.³³

Twee studies die voor dit onderzoek zijn geraadpleegd, zijn dus gebaseerd op de bisschoppelijke registers van Thomas de Lisle en John Trillek. Volgens de drie Amerikaanse antropologen James W. Wood, Rebecca J. Ferrell en Sharon N. Dewitte-Aviña zijn deze registers een zeer waardevolle bron, omdat zij op een zeer lokaal niveau informatie bieden over hoe de Zwarte Dood invloed had op het bisdom.³⁴ Ook al is niet alles wat speelde in het bisdom opgenomen in de registers en veel details ontbraken, het zijn een van de meest complete bronnen afkomstig uit de periode van de Zwarte Dood. In

³¹ J. Aberth, 'The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop's register', *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 286.

³² W.J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 34.

³³ Idem, p. 35.

³⁴ J.W. Wood, R.J. Ferrell en S.N. Dewitte-Aviña, 'The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records', *Human Biology* 75:4 (2003), p. 427.

deze bisschoppelijke registers werden namelijk zeer veel gegevens opgenomen, zoals sterfgevallen, mensen die ontslag namen en mensen die in dienst werden genomen.³⁵

Het werk dat ook al eerder in de inleiding is benoemd van de Britse biograaf en historicus Philip Ziegler, *The Black Death*, bevat ook een primaire bron welke gebruikt zal worden voor dit onderzoek. In zijn werk had hij de primaire bron opgenomen van Ralph of Shrewsbury (gestorven in 1363), de bisschop van Bath en Wells die in een brief schreef over de gevolgen van de Zwarte Dood voor de geestelijkheid in zijn bisdom.³⁶ Volgens Ziegler bezweken meer dan honderd abdijen als gevolg van de Pestepidemie door het grote verlies van ervaren personeel. Hierdoor werd de Kerk ook minder efficiënt in het heffen van belastingen en verzwakte haar positie in de samenleving. Door de verzwakking van de Kerk kreeg de staat de mogelijkheid om diverse privileges van de Kerk weer in te trekken.³⁷ Doordat meer abdijen, kloosters en kerken leeg kwamen te staan, vond minder interactie plaats tussen de geestelijkheid en de leken waardoor ze zich minder verbonden voelden aan de Kerk.

Daarnaast constateerde ook de eerdergenoemde Franse historicus Philippe Ariès een grote sterfte onder de geestelijkheid. Hij keek naar hoe deze sterfte te verklaren is en dat kwam volgens hem door de toenemende contacten tussen geestelijken en de doden, een ontwikkeling die al begon in de dertiende eeuw. Vanaf dat moment zou de dood een onderdeel worden van de verantwoordelijkheden van de geestelijkheid. In de vroege middeleeuwen werden rituelen rondom het overlijden uitgevoerd door de nabestaanden. De Kerk kreeg alleen een rol bij de uitvoering van de laatste sacramenten.³⁸ Vanaf de dertiende eeuw veranderde dit. Familie en vrienden van de overledenen werden op de tweede plek gezet en de eerste plek ging naar kerkelijken, priesters, monniken of anderen die God representeerden. Leken dienden alleen hulp te bieden aan de priesters en monniken bij het uitvoeren van de diensten voor de dode.³⁹ Dit verklaarde waarom het sterftecijfer onder de geestelijkheid zo hoog was ten tijde van de Zwarte Dood. Zij raakten door het verzorgen van zieken en het contact met lijken die de ziekte droegen, gemakkelijk besmet.

³⁵ J.W. Wood, R.J. Ferrell en S.N. Dewitte-Aviña, 'The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records', *Human Biology* 75:4 (2003), p. 430.

³⁶ P. Ziegler, *The Black Death* (Londen, 1998), p. 96.

³⁷ Idem, p. 223.

³⁸ P. Ariès, *Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Hundred Years* (New York, 1982), p. 161.

³⁹ Idem, p. 183.

Naast de interne en externe bronkritiek, is als methode is de discoursanalyse gehanteerd zoals Harry van den Berg beschrijft. Harry van den Berg is als methodoloog verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Volgens Van den Berg is de discoursanalyse een kwalitatieve onderzoeksmethode waarin taal centraal staat. Het uitgangspunt is dat taal een eigen werkelijkheid vormt. Een schrijver bepaalt zelf door zijn keuzes in taalgebruik welk beeld hij van de werkelijkheid wilt construeren.⁴⁰ Voor het onderzoek heeft dit als gevolg dat er rekening gehouden moet worden tussen mogelijke discrepantie tussen de realiteit en wat de auteurs schrijven. Verder kan er sprake zijn van subjectiviteit binnen de bronnen.

Daarnaast wordt rekening gehouden met het feit dat de bronnen niet representatief zijn voor heel Engeland. De bronnen zijn allen afkomstig uit Zuid-Engeland. Hiervoor is gekozen omdat hier het discours over kerkhervormingen het sterkst was.⁴¹ Toch is de scriptie ook niet representatief voor Zuid-Engeland. Iedere bisschop had een eigen standplaatsgebondenheid en de context van de vijf bestudeerde bisdommen verschilden ook van elkaar. De bisschoppen konden aan andere zaken een prioriteit stellen waardoor ze ervoor konden kiezen juist over die zaken te schrijven. Hierdoor kan in dit onderzoek alleen bestudeerd worden hoe de Pestepidemie een rol speelde in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut in de bronnen van deze vijf bisschoppen.

⁴⁰ H. van den Berg, 'Discoursanalyse', *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek* 9:2 (2004), p. 30.

⁴¹ R. Rex, *The Lollards* (New York, 2002), p. 70.

Representativiteit en autoriteit

“Noble fathers once put the plague to flight and the firm in faith healed the sick. Their holy life shone as a bright example and by their praiseworthy deeds they showed themselves soldiers of Christ. [...] They were distinguished by moral excellence, but the youth of today are learned only in squalid rites.”⁴²

Dit is een citaat uit hetzelfde gedicht waarmee de inleiding begon. De anonieme dichter maakte een onderscheid tussen de geestelijken die tijdens de Pestepidemie optraden als waardige representanten van de Kerk en het geloof en degenen die hen later vervingen. De dichter vond dat de nieuwe clerici niet dezelfde eigenschappen hadden als de oude. In dit hoofdstuk zal de representatie van God als een onderdeel van de autoriteit van de Kerk als instituut centraal staan. Onder de representatie van God wordt de beschrijving verstaan zoals deze in de inleiding is beschreven aan de hand van de Duitse historicus Albrecht Classen en de Nederlandse historicus Peter Raedts. De Kerk stond in hun beschrijvingen voor de wereldlijke representatie van God.⁴³ De Kerk was in Europa het belangrijkste instituut op cultureel gebied en de Zwarte Dood had een invloed op de autoriteit van de Kerk door de reputatie van de leiders aan te tasten. Zoals in de inleiding al aan bod was gekomen, was autoriteit in de middeleeuwen sterk verbonden aan geloofwaardigheid, respect en reputatie.⁴⁴ Er zal ook aandacht zijn voor het verband tussen de opleiding van de geestelijken en autoriteit. De Amerikaanse historica Fiona Somerset zag namelijk een verband tussen de opleiding van geestelijken en hun representativiteit voor God. De geestelijkheid verspreidde de boodschap en leer van God onder de leken en kon hen hierin onderwijzen, omdat clerici in staat waren om de teksten van God, waaronder de Bijbel, te interpreteren.⁴⁵

Ten eerste zal gekeken worden naar het bisdom Hereford. In het bisdom van Hereford waar John Trillek (1308-1360) ten tijde van de Zwarte Dood bisschop was, stierven veel leken zonder de sacramenten te hebben uitgevoerd, omdat de priester was gestorven of gevluht uit angst voor besmetting. De geestelijken die wel bleven, ervaarden dat hun taken verveelvoudigd waren. Er vonden vaker begrafenissen van kinderen plaats dan dat

⁴² R. Horrox eds., *The Black Death* (Manchester, 1994), p. 127.

⁴³ S. Kangas, M. Korpiola en T. Aiononen (eds.), *Authorities in the Middle Ages: Influence, Legitimacy, and Power in Medieval Society* (Berlijn, 2013), p. 1.

⁴⁴ Idem, p. vii.

⁴⁵ F. Somerset, *Clerical Discourse and Lay Audience in Late Medieval England* (New York, 2005), p. 183.

er kinderen werden gedoopt en meer begrafenisceremonies dan huwelijken. Daarnaast werd de administratie slechter bijgehouden. Uit het bisschoppelijke register bleek ook dat het aantal leegstaande kerkelijke posities binnen het bisdom toenam ten tijde van de Zwarte Dood en dat er een toename was in clerici die ontslag namen.⁴⁶ In de jaren dat de epidemie het bisdom Hereford in zijn greep had, lukte het de bisschop niet om genoeg nieuwe mensen in dienst te nemen als het bisdom nodig had in deze cruciale periode. De periode tussen het in dienst nemen van nieuw personeel en de werkelijke aanstelling was ook korter in vergelijking met de periode voor de uitbraak van de Pestepidemie. Daarnaast werden de eisen verlaagd voor de aanstelling van een kerkelijke positie. Dit maakte het voor meer mensen mogelijk, ook minder geschikten, om een positie te bekleden in deze omstandigheden.⁴⁷

In het bisschoppelijke register van John Trillek werd beschreven dat het bisdom veel personeel verloor van grote waarde. Deze waren onder andere universitair geschoold en hadden verschillende eigenschappen en talenten waarmee ze een grote bijdrage leverden aan het bisdom. Daardoor hadden zij belangrijke leidinggevende functies. Ook wordt geschreven dat John Trillek zich wilde inzetten voor de behoeften van de overlevenden en de orde probeerde te behouden in Hereford. De overlevenden wilden dat hun doden werden begraven en er werd bekommerd om hun zielenheil. Ook wilden zijzelf gerustgesteld worden.⁴⁸ Om de orde en stabiliteit in het bisdom te bewaren en om aan de behoefte van leken te voldoen, wijdde John Trillek een groot deel van zijn tijd aan de aanstelling van nieuwe geestelijken. In deze turbulente periode had hij minder tijd om ieder persoon grondig te onderzoeken voordat deze werd aangesteld. Hierdoor was het zeer waarschijnlijk dat ook ongeschikte mensen aangenomen konden worden voor de kerkelijke functies, omdat de nood om zoveel mogelijk posities weer op te vullen groot was.⁴⁹

Het gevolg hiervan was dat er dus wel nieuwe mensen in dienst werden genomen om het oude personeel te vervangen, maar het nieuwe personeel werd in een zeer korte tijd opgeleid en was onervaren. Velen van hen bezaten maar weinig kennis over religieuze zaken en gebruiken in vergelijking met hun voorgangers.⁵⁰ John Trillek ervaaarde dit ook

⁴⁶ W.J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 39-41 en 43.

⁴⁷ Idem, p. 52.

⁴⁸ Idem, p. 53 en 55.

⁴⁹ Idem, p. 57 en 58.

⁵⁰ S.A. Epstein, *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500* (Cambridge, 2009), p. 182.

en zag dat geschikte mensen schaars waren en daarmee dus ook duurder.⁵¹ Nieuw personeel zou ook minder toegewijd zijn aan de taken die ze zouden vervullen.⁵²

Ook Ralph of Shrewsbury (gestorven in 1363), de bisschop van Bath en Wells, maakte duidelijk in een brief daterende van 10 januari 1349 dat onder de geestelijkheid in zijn bisdom de sterfte hoog was en dat de bisschop niet aan nieuw personeel kon komen om de taken op zich te nemen.

“The contagious pestilence of the present day, which is spreading far and wide, has left many parish churches and other livings in our diocese without parson or priest to care for their parishioners. Since no priests can be found who are willing, whether out of zeal and devotion or in exchange for a stipend to take on the pastoral care of these aforesaid places, [...], we understand that many people are dying without the Sacrament of Penance.”⁵³

Ralph of Shrewsbury verbleef tijdens het hoogtepunt van de Pestepidemie, dus vanaf november 1348 tot 13 mei 1349, in een afgelegen dorp in een van de uithoeken van zijn bisdom. Echter, hij deed dit niet uit angst voor de ziekte. Hij weigerde direct contact niet met bezoekers uit gebieden die zeer geïnfecteerd waren met de plaag. Daarnaast verwaarloosde hij zijn taken als bisschop ook niet, waarmee hij dus representatief voor de Kerk als instituut en God bleef. De reden hierachter was dat hij dacht dat hij het best voor zijn volgelingen kon zorgen als hij leefde en niet zinloos een held probeerde te wezen.⁵⁴ Hij zag daar namelijk de gevolgen van in. De priesters van Somerset, een gebied dat onder het bisdom van Ralph of Shrewsbury viel, stelde zich veel bloot aan de ziekte door veel interactie met geïnfecteerde mensen. Het gevolg hiervan was dat de geestelijkheid in Somerset zeer veel leed onder de Zwarte Dood.⁵⁵

De grote afname in geschikt personeel had gevolgen voor de autoriteit van de Kerk op het gebied van de representatie van God in de middeleeuwse maatschappij. De Kerk faalde erin om de religieuze behoeften van haar volgelingen te vervullen, hen gerust te stellen en in steeds grotere mate de zieken te verzorgen en met hen de laatste sacramenten uit te

⁵¹ W.H. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 150.

⁵² J.S. Loomis, *Epidemics: The Impact of Germs and Their Power Over Humanity* (Santa Barbara, 2018), p. 15.

⁵³ P. Ziegler, *The Black Death* (Londen, 1998), p. 96.

⁵⁴ Idem, p. 98.

⁵⁵ Idem, p. 99.

voeren.⁵⁶ Dit was juist een heel belangrijk onderdeel voor de autoriteit op basis van representatie van God, omdat geen ander instituut deze religieuze behoeften waar vraag naar was onder de leken, kon vervullen. Het verlenen van religieuze diensten en liefdadigheid, was een middel van de Kerk om de sociale orde te behouden met de Kerk hierbij als hoogste autoriteit.⁵⁷ Uit de brief van Ralph of Shrewsbury blijkt dus dat deze religieuze diensten waren afgenomen.

Uit de brief van Simon Islip (gestorven in 1366), de aartsbisschop van Canterbury, welke werd uitgegeven op 28 mei 1350 en gestuurd werd naar de bisschoppen in Zuid-Engeland, blijkt dat hij van mening was dat de gedragingen van de geestelijkheid ten tijde van de Zwarte Dood niet representatief waren voor de Kerk en het van belang was om geestelijken in dienst te nemen die wel gekwalificeerd waren om de taken en verantwoordelijkheden van de Kerk te kunnen uitvoeren.

“Wishing therefore to rein in the insatiable desire [higher salaries] of these priests, on account of the above perils and other losses which could arise if we did not apply appropriate remedies, we require and exhort you, father, in the bowels of Jesus Christ, that, paying heed to the danger to souls and other causes mentioned above, you suitably provide before all else for the good governance of parish churches, [...] and chapels whose care of souls is in jeopardy and in accordance with their needs, appointing for them the better and more qualified chaplains that can be found in service to anyone other than a parish.”⁵⁸

Simon Islip zag het als noodzakelijk dat de geestelijken die de Kerk dienden zich zouden houden aan de regels van de Kerk. Bisschoppen deden hun best om goede vervangers voor de gestorven of gevluchte geestelijken te vinden, maar het merendeel was semi-analfabeet of onvoorbereid voor de taken die ze zouden uitvoeren. Dit is ook de reden dat hij na de Zwarte Dood een school oprichtte voor de onderwijzing van monniken. Zo konden ze onderwezen worden in hun religieuze taken en verantwoordelijkheden.⁵⁹

In dit hoofdstuk zijn de bronnen van drie bisschoppen geanalyseerd. De analyse begon met het bisschoppelijke register van John Trillek. Uit dit register is gebleken dat het bisdom

⁵⁶ R.S. Gottfried, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe* (New York, 1985), p. 84.

⁵⁷ N.W. Clegg en C.G. Reed, ‘The Economic Decline of the Church in Medieval England’, *Explorations in Economic History* 31:2 (1994), p. 261.

⁵⁸ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 104 en 105.

⁵⁹ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 190.

Hereford veel personeel verloor die van grote waarde waren voor het bisdom. Hij stelde het als een prioriteit om zoveel mogelijk leegstaande posities weer op te vullen door nieuw personeel aan te nemen, omdat de overlevende leken religieuze behoeften hadden die alleen door de Kerk vervuld konden worden. Echter, het blijkt niet uit het bisschoppelijke register dat John Trillek kritiek had op het nieuwe personeel in het feit dat zij minder representatief waren voor God op aarde. Hij was zich ervan bewust dat door de grote tekorten hij het nieuwe personeel minder grondig onderzocht voor hun aanstelling. Hierdoor was het ook mogelijk dat ongeschikte mensen de leegstaande kerkelijke posities opvulden, maar hij is niet kritisch over hen.⁶⁰ Ook toonde hij geen kritiek ten opzichte van de representatie van God door de Kerk als instituut.

Vervolgens werd de brief van Ralph of Shrewsbury bestudeerd. Hieruit viel op te maken dat de religieuze diensten die worden uitgevoerd door clerici ten tijde van de Zwarte Dood sterk waren verminderd. Deze diensten waren juist belangrijk voor de leken om de geestelijkheid te zien als een representatie van God op aarde, maar hij was op de hoogte dat veel mensen stierven zonder het Sacrament van de Biecht uitgevoerd te hebben. Daarom gaf hij toestemming voor het feit dat dit sacrament ook uitgevoerd kon worden zonder een clericus, maar ook met een leek. Er waren immers minder geestelijken die representatief voor de Kerk waren om dit ritueel uit te voeren.⁶¹ Op het feit dat representatieve clerici waren afgenomen had Ralph of Shrewsbury geen kritiek. Hij wilde in zijn brief een oplossing bieden voor dat probleem. Ook sprak hij niet kritisch over de autoriteit van de Kerk op basis van haar representativiteit van God.

Ten slotte werd de brief van de aartsbisschop van Canterbury, Simon Islip, bestudeerd. Hij uitte zich in zijn brief kritisch over het feit dat de gedragingen van de geestelijken ten tijde van de Pestepidemie niet representatief waren voor de Kerk. Hij stond erop dat de bisschoppen die deze brief zouden ontvangen hem zouden informeren als er geestelijken in hun bisdom waren die zich misdroegen. Daarnaast wilde hij dat de bisschoppen hem op de hoogte zouden stellen van acties die tegen hen genomen werden.⁶² Uit de bron valt op te maken dat Islip streefde naar een geestelijkheid die representatief was voor de autoriteit van de Kerk en wilde dat bisschoppen met hem mee zouden werken om dit doel te bereiken. De kritiek in deze bron was dus niet gericht naar de Kerk als instituut, maar

⁶⁰ W.J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 57.

⁶¹ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 94.

⁶² Idem, p. 105.

naar een bepaalde groep geestelijken die zich niet gedroegen als waardige representanten van God.

Er kan dus geconcludeerd worden dat uit de bestudeerde bronnen van deze bisschoppen niet is gebleken dat de Pestepidemie een rol had gespeeld in kritiek op autoriteit van de Kerk op basis van haar representativiteit van God. Wel is te zien dat alle drie de bisschoppen vaststelden dat er een afname was in geestelijken die representatief voor God waren ten tijde van de Zwarte Dood, maar zij waren niet kritisch op de Kerk als instituut. Nieuw personeel was daadwerkelijk nodig voor het functioneren van de bisdommen.

Moraliteit en autoriteit

“The sloth of the shepherds leaves the flock straying. The trusting are tricked by the cunning of traders; fraud and avarice go hand in hand like sisters; the poor suffer through the depravity of the rich. [...] Rectors and vicars have changed their ways, they’re hirelings now, not true shepherds, and their works are motivated by the desire for money. [...] They stuff their bellies with dainties and then abandon themselves to limitless depravity. Buttressed by riches, they live contrary to right.”⁶³

Wederom begint dit hoofdstuk met een citaat dat afkomstig uit hetzelfde gedicht als de inleiding van een anonieme dichter die kritisch schreef over de geestelijkheid ten tijde van de Pestepidemie in Engeland. Uit dit citaat blijkt dat de auteur een negatieve kijk had op de gedragingen van de geestelijken, met name over het verlangen naar geld waardoor zij niet meer op de juiste manier leefden. In dit hoofdstuk zal de autoriteit gebaseerd op moreel leiderschap van de Kerk als instituut centraal staan, zoals deze in de inleiding werd beschreven aan de hand van het werk van John McKenzie. Volgens McKenzie had de autoriteit van de Kerk een morele basis, omdat het de taak was van de geestelijkheid om de leken te leren over goed en kwaad. Ook zou de geestelijkheid hen leren hoe zij correct konden handelen binnen de christelijke samenleving.⁶⁴

Zowel in de inleiding als het tweede hoofdstuk *Bronnen en methode* is vastgesteld dat enorm veel clerici stierven aan de Zwarte Dood. Naast deze geestelijken, was er ook een groep die vluchtte voor de ziekte en haar taken niet meer uitvoerde. Deze geestelijken lieten hun volgelingen achter, de mensen waarvoor ze zouden moeten zorgen.⁶⁵ Deze clerici verlieten hun verantwoordelijkheden niet alleen maar uit angst voor de ziekte, maar ook doordat de Kerk minder geld verdiende ten tijde van de plaag.⁶⁶ De middeleeuwse Kerk verdiende haar inkomen aan het uitvoeren van religieuze diensten. Een priester werd betaald voor het uitvoeren van rituelen, zoals de doop, de biecht, huwelijken en communies. Ook donaties en belastingen behoorden tot de inkomstenbron van de Kerk.⁶⁷

⁶³ R. Horrox eds., *The Black Death* (Manchester, 1994), p. 126 en 127.

⁶⁴ J.L. McKenzie, *Authority in the Church* (Herdruk: Eugene, 2009), p. 103.

⁶⁵ S. Cohn, ‘Plague Violence and Abandonment from the Black Death to the Early Modern Period’, *Annales de démographie historique* 2 (2017), p. 45.

⁶⁶ D. Williman eds., *The Black Death: The Impact of the Fourteenth-Century Plague: Papers of the Eleventh Annual Conference of the Center for Medieval & Early Renaissance Studies* (New York, 1982), p. 132.

⁶⁷ N.W. Clegg en C.G. Reed, ‘The Economic Decline of the Church in Medieval England’, *Explorations in Economic History* 31:2 (1994), p. 262.

Ten tijde van de Pestepidemie heerste sociale onrust en dit had een negatief effect op de Kerk. Religieuze huizen zagen hun inkomsten achteruitgaan mede doordat de giften van armen afnamen. Dit zorgde dat zij een andere houding kregen ten opzichte van de armen en hun minder liturgische diensten wilden bewijzen.⁶⁸

Dat de inkomsten terugliepen ten tijde van de Zwarte Dood, merkte ook de bisschop van Ely, Thomas de Lisle (1298-1361). Hij werd op de hoogte gesteld van de financiële situatie in zijn bisdom en schreef op 20 september 1349 een brief gericht aan de priester John de Oo, die op dat moment toezicht had over het bisdom, omdat Thomas de Lisle zelf op pelgrimstocht was naar Rome.⁶⁹

“A clear, urgent necessity demands that we provide you with pious aid. We are fully informed by your ample accounts and by the testimony of other trustworthy people that a portion is allotted to you in the aforesaid church from the oblations [offerings] – in so far as these are known – of its parishioners, and that the same parishioners have in the meantime suffered for so long from the pestilence, which is well known to be taking hold in this year, so that the oblations accruing from the said church are by no mean sufficient for the necessities of your life, nor can you obtain these elsewhere to allow you to support the burdens incumbent [upon your office].”

Uit dit citaat wordt duidelijk dat in het bisdom van Ely er minder geld binnenkwam. Verder in de brief werd geschreven dat in het bisdom de armoede was toegenomen en er tekorten ontstonden aan belangrijke levensmiddelen, zoals eten en kleding. Thomas de Lisle vroeg John de Oo om een deel van zijn inkomsten af te staan, zodat de middelen, waar tekorten aan waren, gekocht konden worden. Hierbij doet de bisschop een beroep op het feit dat de priester een eed van gehoorzaamheid heeft afgelegd aan hem en zal moeten uitvoeren wat Thomas de Lisle van hem vraagt.⁷⁰ Hierbij is een koppeling aan moraliteit te zien. De bisschop gaat ervan uit dat John de Oo zal doen wat nodig is voor het bisdom, omdat hij nu in de plaats van de bisschop het overzicht hield over Ely. Hamo Hethe (1275-1352), de bisschop van Rochester, vermeldde ook de toenemende armoede binnen de geestelijkheid die hij schreef op 1 juli 1349.⁷¹

⁶⁸ A.D. Brown, *Popular Piety in Late Medieval England: The Diocese of Salisbury 1250-1550* (Oxford, 1995), p. 200.

⁶⁹ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 106.

⁷⁰ Idem, p. 107.

⁷¹ Idem, p. 106.

“Moreover, in some of these benefices the priests are still absent, and have been for a long time, on account of the fact that by now it is well known that their incomes have been diminished by the mortality of the parishioners in these places, so that no one can live or support himself on what is left. We have learned that in many places where this happened, the parish churches have for a long time remained unserved, and the cures [of souls] there are in danger of being almost abandoned, to the grave peril of souls.”⁷²

Uit dit citaat afkomstig van de brief van Hamo Hethe wordt duidelijk dat er minder religieuze diensten werden uitgevoerd doordat er veel geestelijken die aangesloten waren bij de parochie stierven. Het verlies van levens onder de clerici was problematisch, omdat het een verzwakking in mankracht veroorzaakte in een periode dat de Kerk juist voor de christenen heel nodig was.⁷³ Hamo Hethe maakte in zijn brief ook duidelijk dat de dood niet de enige reden was voor de leegstand van verschillende kerken, maar ook dat clerici de Kerk verlieten. Het bisschoppelijke register van Ely liet ook zien dat de economie werd aangetast door de Pestepidemie. Wegens de afname van het inkomen van geestelijken, verlieten velen hun positie.⁷⁴ Zij hoopten elders economische kansen te grijpen, want de Pestepidemie bood hierin nieuwe mogelijkheden.⁷⁵ Daarnaast legde de epidemie ook de immorele kwaliteiten bloot van de priesters die overleefden. Er waren namelijk geestelijken die misbruik maakten van de nieuwe omstandigheden. De vraag naar hun religieuze diensten bestond nog steeds, maar het aanbod van mensen die deze diensten kon uitvoeren nam af. Hierdoor vroegen ze een veel hoger bedrag voor hun diensten.⁷⁶

Doordat veel geestelijken de kans grepen om elders buiten de Kerk functies uit te voeren waarbij zij beter betaald zouden worden, voelden leken zich in de steek gelaten door de Kerk. Bisschoppen waren zich bewust van het feit dat deze clerici slechte rolmodellen waren voor hun volgelingen en dus niet het juiste morele voorbeeld waren.⁷⁷ Een bron waarin duidelijk kritiek wordt geleverd op de geestelijkheid is afkomstig van de aartsbisschop van Canterbury. Dit was Simon Islip (gestorven in 1366). Hij wilde de Engelse Kerk weer opbouwen na de Pest.⁷⁸ Hij was bezorgd over de geestelijkheid. Hij

⁷² J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 107.

⁷³ R. Horrox eds., *The Black Death* (Manchester, 1994), p. 235.

⁷⁴ J. Aberth, ‘The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop’s register’, *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 285.

⁷⁵ Idem, p. 281.

⁷⁶ P. Ziegler, *The Black Death* (Londen, 1998), p. 219.

⁷⁷ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 14.

⁷⁸ Idem, p. 189.

maakte zich onder andere zorgen over de priesters die hun congregaties verlieten om priester te worden voor welvarende mensen. Het betaalde beter en kostte minder moeite. Islip was kritisch over deze priesters die luiheid en welvaart verkozen boven het dienen van de Kerk en een goed voorbeeld te zijn voor de leken.⁷⁹ Op 28 mei 1350 schreef hij een tekst hierover op basis van de waarnemingen die hij tijdens het reizen ten tijde van de Zwarte Dood heeft gedaan, getiteld *Effenata* (Ongebreideld) waarin hij deze aspecten naar voren bracht.

“Well, the [House of] Commons have brought to us their complaint, and experience, that effective teacher, shows us that surviving priests [...] who do not blush for shame when their insatiable greed provides a wicked and pernicious example for other workers, even among the laity. [...] But priests are unwilling to take on the care of souls and bear the burdens of their cures in mutual charity, but rather they wholly abandon these to devote themselves to celebrate anniversary masses and other private services. So that they can more easily revive old extravagances, they are not content with being paid ordinary salaries but demand for their services excessive wages, and thus they win more profit for themselves than curates do, in exchange only for their status and little work.”⁸⁰

De kritiek van Simon Islip was gericht naar de geestelijkheid binnen zijn eigen bisdom. Priesters verkozen het werk binnen een privaat kapel boven de Kerk. Islip was een voorstander van de regulering van salarissen binnen de geestelijkheid, zodat de verschillen in loon afnamen en geestelijken minder bereid zouden zijn om hun congregatie te verlaten uit economische redenen.⁸¹

Ook bisschop John Trillek (1308-1360) van het bisdom Hereford wilde dat de geestelijken een goed voorbeeld zouden moeten zijn voor de leken in het bisdom. In oktober 1348 ontving hij een brief van de bisschop van Londen over de toenemende angsten in Hereford en andere plekken in de laatste afgelopen maanden. In de brief werd gevraagd om gebeden vanuit de kerken in het bisdom in de hoop dat de plaag door een hogere macht kon worden verweerd. John Trillek beval de geestelijkheid in zijn bisdom om missen uit te voeren en te bidden. Ook zouden ze morele goede daden moeten verrichten als liefdadigheid en

⁷⁹ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 190.

⁸⁰ J. Aberth, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005), p. 104 en 105.

⁸¹ Idem, p. 95.

andere religieuze diensten in de hoop dat de ziekte hen zou sparen.⁸² Hij merkte dat de geestelijken in zijn bisdom met andere zaken bezig waren dan hun religieuze verantwoordelijkheden en beval hen naar aanleiding van de brief:

“that God, appeased by their prayers, might deliver the English people from these many tribulations, govern them with the help of his grace, and by his ineffable pity, preserve human frailty from pestilence and death.”

Hij wilde dat de kerkelijken in zijn bisdom zich zouden wijden aan hun religie en de leken zouden begeleiden in deze moeilijke tijd. Al vanaf het begin van zijn aantreden, stelde Trillek het doel om de geestelijkheid binnen zijn bisdom te hervormen. Hij vond dat de discipline van de clerici achteruit was gegaan en zij maar weinig waarde hechtten aan de regels van de Kerk.⁸³ Voor de uitbraak van de Zwarte Dood hield Trillek zich bezig met reizen door zijn bisdom en onder andere het bestuderen van geestelijken die zich misdroegen en wilde hun gedrag corrigeren. Hij dreigde hierbij in een aantal gevallen zelfs met excommunicatie. De bisschop wilde dat de clerici in zijn bisdom hun gedachten zouden richten op heilige zaken, zoals het aanbidden van God en zorgen voor de zielenheil van onder andere de leken.⁸⁴

In dit hoofdstuk zijn dus vier bronnen van bisschoppen geanalyseerd. Ten eerste werd de brief van Thomas de Lisle bestudeerd. In de bron van Thomas de Lisle komt de autoriteit op basis van moreel leiderschap terug. De bisschop verwachtte van de waarnemende autoriteit, John de Oo, om te doen wat moreel juist was, namelijk de tekorten aan onder andere voedsel en kleding aan te vullen ten tijde van de Zwarte Dood. Hiervoor zou John de Oo bereid moeten zijn om een deel van zijn eigen inkomen in te leveren zodat de inwoners van het bisdom weer genoeg levensmiddelen zouden hebben om zich te kunnen onderhouden.⁸⁵ Echter, er is geen verband te zien tussen kritiek op autoriteit van de Kerk op basis van moreel leiderschap en de inhoud van de brief van Thomas de Lisle. Hij was niet kritisch en de brief was niet gericht aan de Kerk als instituut, maar bedoeld voor John de Oo. In deze bron is er dus geen verband te zien tussen de Pestepidemie en kritiek op de autoriteit van de Kerk op morele basis.

⁸² W.J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 34.

⁸³ Idem, p. 35.

⁸⁴ Idem, p. 36 en 37.

⁸⁵ J. Aberth, ‘The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop’s register’, *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 286.

Ten tweede is de brief van Hamo Hethe, de bisschop van Rochester, onderzocht. Ook hij uitte geen kritiek op het moreel leiderschap van de Kerk. Hij beschreef de situatie in zijn bisdom waar hij had waargenomen dat steeds meer parochiën leeg kwamen te staan doordat veel clerici stierven of hun positie verlieten. Dit was een fenomeen dat niet uniek was voor het bisdom Rochester. In veel bisdommen was dit het geval. Veel clerici verlieten ten tijde van de Pestepidemie hun religieuze carrière niet, maar maakten gebruik van de kansen die de epidemie opleverde door de streven naar hogere posities die meer geld zouden opleveren.⁸⁶ Uit de bestudering van deze bron kan geconcludeerd worden dat ook in deze bron geen verband is vast te stellen tussen de Pestepidemie en kritiek op de Kerk.

Ten derde is de brief van Simon Islip, de bisschop van Canterbury, geanalyseerd. Simon Islip uitte in zijn bron duidelijk kritiek tegen de gedragingen van de geestelijkheid ten tijde van de Zwarte Dood. De Pestepidemie had degelijk een rol in de kritiek die hij had op deze groep. Hij beschuldigde ze van hebzucht en hiermee ook geen goed voorbeeld zouden zijn voor de leken, omdat zij welvaart en luiheid verkozen boven de verantwoordelijkheden aan de Kerk. Uit de bron is op te maken dat Simon Islip kritiek had op de geestelijkheid en zij een slecht moreel voorbeeld waren door hun gedragingen in de periode van de Pestepidemie. Echter, hierbij kan niet gesproken worden van kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut op basis van moreel leiderschap. Dit komt doordat de brief die Islip schreef gericht was aan de clerici in zijn bisdom. Hij leverde geen kritiek op het gehele Kerkelijke instituut en ook niet op de gehele geestelijkheid. Hij zag dat de clerici in zijn eigen zich misdroegen en accepteerde dit niet.⁸⁷

Ten slotte was er aandacht voor de studie van William J. Dohar met betrekking tot het bisdom Hereford waar op het moment van de uitbraak van de Zwarte Dood John Trillek de bisschop was. Uit de documentatie van het bisschoppelijke register is gebleken dat Trillek wilde dat de geestelijken in zijn bisdom zich moreel goed zouden moeten gedragen. Hij corrigeerde hen ook als ze zich misdroegen. Vooral ten tijde van de Pestepidemie vroeg hij van de clerici dat zij zich zouden richten op zaken die moreel goed zijn, zoals liefdadigheid en het uitvoeren van gebeden. Net als wat bij Simon Islip het geval was, was de boodschap van John Trillek, ook gericht naar de geestelijken in zijn bisdom en sprak zich niet kritisch uit over de Kerk als instituut. Naar aanleiding van de Pestepidemie verspreidde hij de boodschap dat het juist in deze tijd belangrijk was dat de geestelijken

⁸⁶ J. Aberth, 'The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop's register', *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 278.

⁸⁷ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 190.

een moreel voorbeeld waren, omdat hij vond dat daar behoefte naar was in deze turbulente tijden.⁸⁸

Kortom, uit de bestudeerde bronnen van de verschillende bisschoppen is gebleken dat de Pestepidemie geen rol heeft gespeeld in kritiek op de morele autoriteit van de Kerk als instituut in Engeland tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw. Er kan aangenomen worden dat de Zwarte Dood een rol heeft gespeeld in kritiek op de morele houding van de geestelijkheid, zoals het geval was bij Simon Islip en John Trillek, maar deze kritiek was niet gericht op de gehele geestelijkheid. Zij spraken kritisch over de clerici die zich ten tijde van de plaag misdroegen en geen goed voorbeeld waren.

⁸⁸ W.J. Dohar, *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995), p. 35.

Conclusie

In de conclusie zal een antwoord op de centrale vraag worden geformuleerd. De centrale vraag luidt: *Welke rol speelde de Pestepidemie in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut in Engeland tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw in de bronnen van bisschoppen?* Om een antwoord te kunnen formuleren, zijn de bronnen van vijf verschillende bisschoppen geanalyseerd die op het moment van de uitbraak van de Zwarte Dood actief waren.

In het hoofdstuk *Representativiteit en autoriteit* stond de autoriteit van de Kerk als instituut gebaseerd op haar representativiteit van God centraal. Onder deze representativiteit werd in het onderzoek de beschrijving gehanteerd die gegeven werd door Albrecht Classen en Peter Raedts. In dit hoofdstuk zijn drie bronnen geraadpleegd, namelijk de brief van Ralph of Shrewsbury (gestorven in 1363), de bisschop van Bath en Wells, de brief van Simon Islip (gestorven in 1366), de aartsbisschop van Canterbury en het bisschoppelijke register van John Trillek (1308-1360), de bisschop van Hereford. Het tekort aan geschikt personeel, door de hoge sterfte binnen de geestelijkheid en de clerici die hun posities verlieten, was problematisch voor de Kerk. De Kerk verlaagde als gevolg hiervan de eisen voor een positie binnen de Kerk, zodat zij zoveel mogelijk vervangend personeel in dienst kon nemen. Het nieuwe personeel was minder opgeleid of toegewijd aan de taken die ze voor de Kerk en de leken zouden vervullen. Zij waren minder representatief voor de Kerk en God dan hun voorgangers. Dit element komt terug in de bronnen van de bisschoppen, maar zij uitten geen kritiek over de Kerk als instituut.

In het hoofdstuk *Moraliteit en autoriteit* werd gekeken naar de autoriteit van de Kerk als instituut vanuit haar moreel leiderschap, zoals deze in de inleiding en dat hoofdstuk beschreven werd aan de hand van het werk van John McKenzie. Hiervoor zijn vier bronnen gebruikt, een brief van Thomas de Lisle (1298-1361), de bisschop van Ely, een brief van Hamo Hethe (1275-1352), de bisschop van Rochester, de eerdergenoemde brief van Simon Islip en het bisschoppelijke register van John Trillek. Ook uit hun bronnen is gebleken dat de Pestepidemie geen rol heeft gespeeld in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut. Deze kritiek was niet waar te nemen in de bronnen. Wel was er kritiek op het feit dat geestelijken een slechter moreel voorbeeld waren voor de leken, maar deze was dan ook gericht naar specifiek deze groep geestelijken.

Kortom, uit het onderzoek aan de hand van de bestudeerde primaire bronnen als secundaire literatuur is gebleken dat de Pestepidemie geen rol heeft gespeeld in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut in Engeland tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw. Bisschoppen schreven niet kritisch over de Kerk als instituut. Wanneer er sprake was van kritiek, dan was deze kritiek specifiek gericht naar de geestelijkheid binnen het eigen bisdom van de bisschop. Toch is deze conclusie niet toe te passen op geheel Engeland. Zoals al eerder is geconstateerd, zijn voor dit onderzoek vijf bronnen van bisschoppen bestudeerd en deze bisschoppen zijn niet representatief voor alle bisschoppen in Engeland. De lokale omstandigheden tussen de bisdommen verschilden veel waardoor zij allen een andere standplaatsgebondenheid hadden wat van invloed kon zijn op wat zij vastlegden in hun documenten.

Interessant voor een toekomstig onderzoek is om te kijken naar de bronnen van een andere groep in de samenleving en te onderzoeken of in hun bronnen de Pestepidemie een rol heeft gespeeld in kritiek op de autoriteit van de Kerk als instituut. Hierbij zou het interessant kunnen zijn om te kijken naar de hervormersbewegingen die tijdens de tweede helft van de veertiende eeuw actief waren in Engeland. De meest invloedrijke hervormersbeweging was het Lollardisme dat geleid werd door John Wyclif (1328-1384). Later zou hij bekendstaan als "de Morgenster van de Reformatie".⁸⁹ De bronnen die voortkwamen uit deze beweging zouden geanalyseerd kunnen worden waarbij er aandacht zou zijn voor hoe in de vertogen van hervormers de Pest wordt aangehaald.

⁸⁹ J.P. Byrne, *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012), p. 214.

Bronnenlijst

Aberth, J., 'The Black Death in the diocese of Ely: The evidence of the bishop's register', *Journal of Medieval History* 21 (1995), p. 275-287.

Aberth, J., *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350: A Brief History with Documents* (New York, 2005).

Ariès, P., *Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Hundred Years* (New York, 1982).

Benedictow, O.J., *The Black Death, 1346-1353: The Complete History* (Woodbridge, 2004).

Berg, H. van den, 'Discoursanalyse', *Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek* 9:2 (2004), p. 29-39.

Brown, A.D., *Popular Piety in Late Medieval England: The Diocese of Salisbury 1250-1550* (Oxford, 1995).

Byrne, J.P., *Encyclopedia of the Black Death* (Santa Barbara, 2012).

Clegg N.W., en C.G. Reed, 'The Economic Decline of the Church in Medieval England', *Explorations in Economic History* 31:2 (1994), p. 261-280.

Cohn, S., 'Plague Violence and Abandonment from the Black Death to the Early Modern Period', *Annales de démographie historique* 2 (2017), p. 39-61.

Dohar, W.J., *The Black Death and Pastoral Leadership: The Diocese of Hereford in the Fourteenth Century* (Philadelphia, 1995).

Epstein, S.A., *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000-1500* (Cambridge, 2009).

Given-Wilson, C. (eds.), *Fourteenth Century England Volume VI* (Woodbridge, 2010).

Gottfried, R.S., *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe* (New York, 1985).

Green, J., *An Easy Guide to the History of Britain: How We Became a Nation* (Willand, 2011).

Horrox, R. (eds.), *The Black Death* (Manchester, 1994).

Kangas, S, M. Korpiola en T. Ainonen (eds.), *Authorities in the Middle Ages: Influence, Legitimacy, and Power in Medieval Society* (Berlijn, 2013), p. vii.

Loomis, J.S., *Epidemics: The Impact of Germs and Their Power Over Humanity* (Santa Barbara, 2018).

MacArthur, J., *The Master's Plan for the Church* (Chicago, 2008).

McKenzie, J.L., *Authority in the Church* (Herdruk: Eugene, 2009).

Oakley, F., *The Western Church in the Later Middle Ages* (New York, 1979).

Raedts, R., *De ontdekking van de Middeleeuwen: Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam, 2011).

Rex, R., *The Lollards* (New York, 2002).

Somerset, F., *Clerical Discourse and Lay Audience in Late Medieval England* (New York, 2005).

Williman D., eds., *The Black Death: The Impact of the Fourteenth-Century Plague: Papers of the Eleventh Annual Conference of the Center for Medieval & Early Renaissance Studies* (New York, 1982).

Wood, J.W., R.J. Ferrell en S.N. Dewitte-Aviña, 'The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records', *Human Biology* 75:4 (2003), p. 427-448.

Visser, S., *Antiklerikalisme en de Zwarte Dood: De complexiteit van acties gericht tegen geestelijken en het gebrek aan antiklerikalisme tijdens de Zwarte Dood in Engeland, 1348-1353* (Amsterdam, 2014).

Ziegler, P., *The Black Death* (Londen, 1998).

Internetbronnen:

De Heer omarmen om de hoop te omarmen: <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/geroepen-om-samen-te-roeien-gebedsdienst-paus-franciscus> (geraadpleegd op 06-06-2020).

Il papa prega per la fine della pandemia: Dio non lasciarci in balia della tempesta: <https://www.vaticannews.va/it/papa/news/2020-03/preghiera-papa-francesco-coronavirus-adorazione-indulgenza.html> (geraadpleegd op 05-05-2020).

Paus spreekt speciaal urbi et orbi uit: <https://nos.nl/artikel/2328582-paus-spreekt-speciaal-urbi-et-orbi-uit.html> (geraadpleegd op 12-04-2020).

The Black Death and the Coronavirus: <https://fee.org/articles/the-black-death-and-the-coronavirus-lessons-from-the-14th-century/> (geraadpleegd op 12-04-2020).